

Data akceptacji: 3.07.2025

Data publikacji: 16.12.2025

Miłosz Skrzypek

Uniwersytet Śląski w Katowicach

miłosz.skrzypek@us.edu.pl

 <https://orcid.org/0000-0001-6856-9189>

Życie kulturalne w Dąbrowie Górniczej w czasach tzw. Polski Ludowej

Cultural Life in Dąbrowa Górnicza
During the Polish People's Republic Era

Abstract: The article explores the cultural life of the city during a period of shifting political realities in the Polish People's Republic (PRL). Art and culture were intended to serve as tools of propaganda, expressing new values and conforming to ideological demands. This influence extended to the aesthetics of artistic expression as well as the themes of theatrical and literary events. The political thaw brought a partial relaxation of ideological control, allowing for greater diversity in cultural activities. In Dąbrowa Górnicza, this shift enabled initiatives that were more open to contemporary artistic trends, fostering creative freedom and enriching the local cultural landscape.

Key words: culture, Dąbrowa Górnicza, PRL, arts, propaganda, theater, museology, library

Władze, których udziałem stało się wprowadzenie nowego ustroju politycznego w Polsce po 1945 roku, ze szczególną atencją odnosiły się do polityki kulturalnej. Warto podkreślić, że zakres jej dofinansowania na szczeblu instytucjonalnym (przez ponad trzy dekady) stanowi absolutny ewenement w dotychczasowych dziejach państwa. Głównym celem było przede wszystkim umasowienie kultury, dzięki czemu upolitycznione treści trafić mogły do możliwie najszerszego kręgu odbiorców. Stając się instrumentem służącym nowemu systemowi – kosztem samodzielności i nader często jakości – dzięki hojnej dotacji kultura zyskiwała jednak na komercyjnej atrakcyjności.

Falę entuzjazmu pierwszych lat powojennych ostudziły zdecydowanie represje z czasu apogeum stalinizmu. Interesująca nas sfera stała się w tym czasie emancją wzorca radzieckiej *kłturnosti*. Przeniesiony na grunt polski, radziecki kanon artystyczny – rozumiany jako sposób tłumaczenia ideologii na język codziennych potrzeb – był rodzajem stalinowskiego „procesu cywilizacyjnego”, który obok zasad marksizmu i leninizmu nauczał też norm *savoir-vivre’u*, bez skrępowania mieszając przy tym Józefa Stalina z Aleksandrem Puszkinem¹. Polskim odpowiednikiem był z kolei intelektualno-kulturowy mezalians Bolesława Bieruta z Adamem Mickiewiczem². Przy okazji obydwu wymienionych romantyków przedstawiano jako symbol przyjaźni polsko-radzieckiej³ (sic!).

W późniejszym czasie więzy krępujące działalność kulturotwórczą zostały rozluźnione. Częściowe ograniczenie cenzury w 1957 roku pozwoliło zaistnieć zarówno tzw. twórcom szufladowym, jak i przedstawicielom młodego pokolenia. W literackim panteonie swe miejsce znaleźli Zbigniew Herbert, Miron Białoszewski, Tadeusz Konwicki, Tadeusz Różewicz czy Roman Bratny. Wielkim powodzeniem cieszyły się także prace Pawła Jasienicy, obok których pojawiły się też, nieliczne jeszcze, pozycje pisarzy emigracyjnych. Z repertuaru teatralnego niemal całkowicie wycofano tendencyjne utwory radzieckie, promując wiele współczesnych sztuk polskich. Popularnością cieszyły się również inscenizacje wzmiankowanego T. Różewicza oraz Sławomira Mrożka. Międzynarodowe uznanie zdobył awangardowy Teatr Laboratorium, stworzony przez Jerzego Grotowskiego. Nie mniejszą estymą społeczną obdarzano też kabarety literackie, przemycające nieraz niedwuznaczne aluzje do obowiązującego ustroju⁴.

Tym niemniej aparat partyjny nigdy ostatecznie nie zrezygnował z możliwości instrumentalnego wykorzystywania polityki kulturalnej do realizacji swych założeń programowych. W dalszym ciągu dominowała bowiem uniformizacja, która dotyczyła podaży dóbr kultury, wzmiankowanej wcześniej demokratyzacji dostępu do nich czy wreszcie prowadzenia celowej działalności upowszechniającej.

¹ S. Boym, *Paradoksy zunifikowanej kultury. Od baśni Stalina do pudełka z laki pani Mołotow*, tłum. T. Kunz, „Teksty Drugie” 2000, nr 1–2, s. 169.

² Z przemówienia Prezydenta RP Ob. Bolesława Bieruta przy odsłonięciu pomnika Mickiewicza w Warszawie z 28 stycznia 1950 roku. Zob. Wstęp, w: A. Mickiewicz, *Wybór Pism*, oprac. Z. Szmyd-towa, Warszawa 1952, [b.p.].

³ E. Basiński, *Polska – ZSRR. Kronika faktów i wydarzeń 1944–1971*, Warszawa 1973, s. 98–100; M. Olejniczak, *Polsko-radzieckie kontakty kulturalne po II wojnie światowej*, Wrocław 1977, s. 121–122. Przykładem może być też istniejący do dziś relief na budynku przy ulicy Franciszka Ratajczaka 37 w Poznaniu (dawnej siedzibie Zarządu Wojewódzkiego Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej), przedstawiający obu poetów we wspomnianej symbolice.

⁴ Szerzej zob. A. Dziurok et al., *Gomułkowska stabilizacja (1957–1970). Podmuch „odwilży”*, <http://www.polska1918-89.pl/kultura,244.html> (dostęp: 10.10.2024).

Generowało to tożsamy dla wszystkich sposób myślenia, pojmowania i przeżywania świata⁵. Dopuszczone w latach 80. XX wieku do powszechnego wglądu komercyjne produkty Zachodu miały jedynie neutralizować społeczny bunt przeciwko pełnej niedostatków szarej rzeczywistości ostatniej dekady PRL-u.

W nowej rzeczywistości...

Po zakończeniu II wojny światowej Dąbrowa Górnicza, podobnie jak inne miasta Zagłębia Dąbrowskiego, doświadczyła głębokich przekształceń społecznych, gospodarczych i demograficznych. W wyniku odbudowy i intensywnego rozwoju przemysłowego Dąbrowa Górnicza przyciągała ludność z całej Polski. Miasto jako centrum przemysłowe stało się tym samym zróżnicowane pod względem społecznym, a dominującą grupę stanowili w nim robotnicy zatrudniani w przemyśle węglowym, hutniczym i chemicznym. Integralną częścią wzmiankowanych procesów był zatem wzrost liczby mieszkańców miasta, wspomagany dodatkowo przez politykę migracyjną państwa, wspierającą osiedlanie się ludności w centrach przemysłowych. Zmiany wiązały się także z dynamicznym rozwojem infrastruktury⁶.

Życie kulturalne Dąbrowy Górniczej w pierwszych latach po wojnie oparło się na stymulowanym zakończeniu wojny autentycznym entuzjazmie społecznym, wykorzystywanym przez władze do realizacji pragmatycznych celów polityki. Przy zachęcie Miejskiej Rady Narodowej i powołanego przy jej Prezydium samodzielnego Referatu Kultury powstawały liczne świetlice zakładowe, z których część przekształcano następnie w kluby czy zakładowe domy kultury. Było to adekwatne do obowiązującej w całym kraju odgórnej zasady zaspokajania potrzeb kulturalnych mas przez funkcjonowanie zespołów amatorskich, kółek zainteresowań, organizowanie wieczorów poezji czy wystaw⁷. Z czasem, wbrew oficjalnie

⁵ V. Dunaeva, *Badanie kultury w PRL i ZSRR oraz nowe spojrzenie na kulturę w polskiej i rosyjskiej socjologii po przełomie ustrojowym*, „Kultura i Społeczeństwo” 2011, t. 55, nr 2–3, s. 113.

⁶ Szerzej o zmianach społecznych, politycznych i gospodarczych po II wojnie światowej zob. *Dąbrowa Górnicza: monografia*, t. 3: *Dzieje miasta*, cz. 2, red. K. Miroszewski et al., Dąbrowa Górnicza 2019, s. 151–184, 185–256, 287–342.

⁷ „Obowiązkiem twórcy kształtującego duchową dziedzinę życia narodu jest wczuć się w tętno pracy mas ludowych, w ich tęsknotę i potrzeby, z ich wzruszeń i przeżyć czerpać natchnienie twórcze do własnego wysiłku, którego celem głównym i podstawowym winno być podniesienie i uszlachetnienie poziomu życia tych mas”. B. Bierut, *O upowszechnieniu kultury. Przemówienie Prezydenta Rzeczypospolitej Bolesława Bieruta na otwarciu radiostacji we Wrocławiu 16 listopada 1947*, Warszawa 1948, s. 18–19.

lansowanej propagandzie sukcesu, na straży frekwencji stawał już tylko odgórny nakaz uczestnictwa.

Pierwszą placówką tego typu był utworzony pod auspicjami wojewody śląsko-dąbrowskiego Aleksandra Zawadzkiego Zakładowy Dom Kultury (ZDK) Huty im. Feliksa Dzierżyńskiego⁸. Pomijając jego rolę w aspekcie wychowania ideologiczno-politycznego, nieodzownie łączonego ze sferą działalności kulturotwórczej, egemplifikowanej w postaci niezliczonych odczytów, prelekcji czy przemówień, zasadne wydaje się tu wskazanie roli korelującej z interesującą nas problematyką.

W stosunkowo krótkim czasie zorganizowano przy ZDK amatorski zespół teatralny. Jego inscenizacyjnym debiutem była *Placówka* Bolesława Prusa⁹. Dobór repertuaru nie był przypadkowy, biorąc pod uwagę wydźwięk utworu kreującego chłopca na samodzielną siłę społeczną, pomimo jego bierności, zachowawczości czy nieumiejętności dostosowania. Pozytywny i zapewne najbardziej wyeksponowany kontrast stanowił tu jednak jego upór i żywiołowe przywiązanie do ziemi – wartość ojcowizny, określanej w powieści jako „nasza”¹⁰. Z uwagi na prowadzoną od 1944 roku reformę rolną¹¹ adaptacja tej właśnie narracji Prusa nie rodzi pytań o celowość. Abstrahując, w latach 1945–1963 zespół teatralny przy ZDK wystawił 25 sztuk jednoaktowych oraz szereg pełnospektaklowych. Z czasem jednak za interesowanie teatrem spadło – za sprawą zarówno zmian politycznych, upowszechnienia telewizji, jak i działalności atrakcyjniejszej sceny zawodowej w pobliskim Sosnowcu. Tym niemniej w okresie największej popularności zespół teatralny zdobywał liczne wyróżnienia, w tym prestiżowe III miejsce w skali kraju za adaptację jednej ze sztuk radzieckich (1949). Warto podkreślić, że za sprawą ZDK pojawiały się w Dąbrowie także zawodowe zespoły teatralne, operowe i operetkowe. Szczególne zasługi na rzecz jego działalności położył jeden z dyrektorów – Marian Osowski¹².

Przy ZDK powstały także liczne zespoły taneczne oraz późniejsza najprawdziwsza chluba Dąbrowy Górniczej – orkiestra symfoniczna pod batutą Franciszka Wilkoszewskiego. Początkowo mały zespół tworzyli pracownicy z huty oraz innych zakładów przemysłowych miasta. Z czasem jednak jego skład osobowy zwiększył się, a poziom artystyczny wzrósł. Już w 1948 roku na I Ogólnopolskim Konkursie

⁸ Pierwotnie Huta Bankowa, zbudowana przez Bank Polski Królestwa Polskiego we wsi Dąbrowa w latach 1834–1839.

⁹ *Dąbrowa Górnicza. Zarys rozwoju miasta*, red. W. Długoborski, Katowice 1976, s. 593.

¹⁰ Szerzej zob. S. Fita, „*Placówka*” Bolesława Prusa, Warszawa 1980, *passim*.

¹¹ Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej, Dz.U. z 1944 r. nr 4 poz. 17.

¹² *Dąbrowa Górnicza. Zarys...*, s. 593–594.

Amatorskich Zespołów Artystycznych w Warszawie orkiestra zdobyła laur zwycięzcy. Sukces ten implikował dalsze. Uznanie władz najdobitniej oddawał fakt, że stała się ona wizytówką całego województwa. Koncerty odbywały się m.in. w stolicy województwa, w Zabrze, Bytomiu i Gliwicach. Swe stałe miejsce znalazła też w audycjach nadawanych na antenie Polskiego Radia w Katowicach. Z orkiestrą wystąpili ponadto – Andrzej Hiolski, Bogdan Paprocki, Wanda Łozińska, Natalia Stokowacka oraz wielu innych. Niewątpliwie wysoki poziom orkiestry, jak na amatorską formułę, podkreśla fakt, że w jej repertuarze znalazło się cieszące się wtedy szczególną estymą w całym kraju dzieło Jana Stefaniego, stworzone na podstawie libretta Wojciecha Bogusławskiego – *Cud mniemany, czyli Krakowiacy i Górale*, uznawane za pierwszą polską operę narodową¹³.

W 1945 roku swą działalność zainaugurował także Zakładowy Klub Górniczy (ZKG) kopalni Generał Zawadzki. Choć funkcjonował w cieniu ZDK, jednoznacznie wpisał się w inspirowany przez władze kulturalny aspekt życia miasta. Również przy nim działał amatorski zespół teatralny, a także baletowy oraz górniczy chór Lutnia, nawiązujący w swej tradycji do przedwojennego, ludowego chóru Lutnia Górnicza. Działalność ZKG nabrała rozmachu pod koniec lat 60. dzięki staraniom Franciszka Budziarza. Popularnością cieszyły się wówczas – zespół Kalejdoskop, górnicza orkiestra dęta oraz kierowany przez Andrzeja Szczepańczyka zespół muzyczno-wokalny Ad-Libtum¹⁴.

W latach 40. i 50., oprócz już wymienionych, powstała również w Dąbrowie Świetlica Zakładów Naprawczych Maszyn Elektrycznych Demel (1949), przekształcona następnie w Zakładowy Klub Górniczy. Zasługi położyli tu – Kazimiera Pec i Stefan Wierzchowski. Z kolei Kazimierz Sieradzki i Józef Zięba zainicjowali działalność Świetlicy Wojewódzkich Spółdzielni Spożywców Społem (1954). Kierownikami artystycznym funkcjonujących przy niej zespołów – teatralnego, instrumentalnego oraz chóru młodzieżowego – był Józef Siemiński. Dalsze świetlice powstawały m.in. przy Hucie Szkła Staszic, Polskich Kolejach Państwowych czy Zakładach Przerobu Metali¹⁵.

¹³ B. Oleś, *Sylwetki aktorów Zagłębia – Franciszek Wilkoszewski*, <http://dawnadabrowa.pl/?s=Wilkoszewski> (dostęp: 27.10.2024).

¹⁴ *Dąbrowa Górnicza. Zarys...*, s. 594–595.

¹⁵ *Ibidem*, s. 595–597.

Pałac Kultury Zagłębia

Pałac Kultury Zagłębia (PKZ) – socjalistyczny w treści i narodowy w formie budynek powstały według projektu Zbigniewa Rzepeckiego – przyjął charakter monumentalnej bryły z wnętrzem wykończonym marmurem, drewnem, lustrami i malowanym fajansem¹⁶. Budowę obiektu rozpoczęto w 1951 roku. Dom Kultury Zagłębia¹⁷ stać się miał symbolem robotniczej kultury miasta i całego regionu. Uroczyste otwarcie miało miejsce 11 stycznia 1958 roku. Data nie była przypadkowa, zbiegła się bowiem z piętnastą rocznicą powstania Związku Walki Młodych¹⁸. Co ciekawe, temu właśnie aspektowi uroczystości oddano palmę pierwszeństwa¹⁹. Niezależnie celebry uświetniła obecność inicjatora projektu – Aleksandra Zawadzkiego, a także Edwarda Gierka oraz Jerzego Ziętka. Zasadność powstania placówki doskonale oddają słowa pierwszego ze wskazanych, który w imieniu centralnych władz państwowych stwierdził, że „[...] należy się [ona – M.S.] Zagłębiu Dąbrowskiemu za jego rewolucyjne tradycje, za długoletnią walkę, którą szczyciła się cała klasa robotnicza i międzynarodowy ruch robotniczy [...]”²⁰.

Budynek stał się niewątpliwym symbolem Dąbrowy Górniczej, na stałe wpisując się w pejzaż miasta. Okres, w jakim funkcjonował, z góry określił jednak jego społeczno-ideowo-wychowawczy charakter. Potwierdzeniem tego mogą być organizowane w nim ekspozycje tematyczne, *sensu stricto* oddające ducha epoki: *Związek Radziecki dzisiaj*, *Dzierżyński – rewolucja – socjalizm*, *Osiągnięcia gospodarcze ZSRR*, *Osiągnięcia zakładów pracy w XX-leciu PRL*, *Człowiek i praca w Polsce Ludowej*, *Największe dokonania przemysłu NRD* itp. W 1964 roku w PKZ utworzono

¹⁶ W 1979 roku budynek został wpisany na listę rejestru zabytków ówczesnego województwa katowickiego pod nr A 1240/79. Granice ochrony objęły cały obiekt wraz z najbliższym otoczeniem oraz wystrój i wyposażenie wnętrza. Zob. Rejestr zabytków województwa śląskiego.

¹⁷ Pierwotna nazwa obiektu.

¹⁸ Była to polska komunistyczna organizacja młodzieżowa, utworzona w 1943 roku jako przybudówka Polskiej Partii Robotniczej. Szerzej zob. P. Gontarczyk, *Polska Partia Robotnicza. Droga do władzy (1941–1944)*, Warszawa 2006, s. 80; Ł. Kamiński, *Odważni, młodzi ludzie 1944–1989*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2001, nr 3, s. 3; C. Kozłowski, *Związek Walki Młodych (1943–1948)*, Warszawa 1978, *passim*.

¹⁹ Uroczysta akademii z okazji obchodów jubileuszu odbyła się w sali teatralnej nowo otwartego Domu Kultury Zagłębia. Przemówienie z tej okazji w imieniu Rady Państwa wygłosił jej przewodniczący – A. Zawadzki. Zob. *Polski ruch młodzieżowy winien czerpać wzory z rewolucyjnych tradycji ZWM. Przemówienie tow. Aleksandra Zawadzkiego wygłoszone na akademii w Dąbrowie Górniczej*. „Trybuna Robotnicza” 1958, nr 9, s. 1, 3.

²⁰ Ibidem, s. 1.

Muzeum Historii Ruchów Robotniczych im. Aleksandra Zawadzkiego, a od 1971 roku działał przy nim także Uniwersytet Robotniczy Związku Młodzieży Socjalistycznej (ZMS), który jak podkreślano, miał znaczący udział w popularyzacji wiedzy i kształtowaniu postępowego światopoglądu. Za adekwatną do postulatów władz kreację przyjaźni z ZSRR odpowiadał z kolei klub Przyjaźń, funkcjonujący pod auspicjami Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej²¹.

Niezależnie od powyższego trudno jednak nie docenić faktu, że Pałac stał się jednocześnie miejscem, w którym skupiała się działalność kulturalna miasta. Funkcjonujące przy nim liczne zespoły amatorskie, kluby, stowarzyszenia odegrały swoją niewątpliwie pozytywną i nader stymulującą rolę. Analogicznie jak organizowane przezeń liczne koncerty (przykładowo przy współudziale Stowarzyszenia Polskich Artystów Muzycznych oraz Filharmonii Śląskiej), niedzielne poranki muzyczne, teatralne środy, wieczorki poetyckie, kabarety czy wreszcie koncerty symfoniczne przeznaczone dla dzieci i młodzieży zrzeszonych w klubie Pro-musica. Godny podkreślenia jest fakt, że oferta kulturalna adresowana była do osób z każdego pokolenia. Dzieci mogły uczestniczyć, poza wymienionymi, w spektaklach teatru bajek, kierowanego przez Amelię Molendę. Propozycją dla młodzieży, choć z nieodzownym podłożem ideologicznym, były zajęcia rozrywkowe oraz społeczno-wychowawcze, organizowane przez założony w 1969 roku Klub ZMS Agora. Dorośli mogli z kolei korzystać z powstałego w 1972 roku klubu Przy Samowarze, prowadzącego sekcje szachową i brydżową. Nie zapomniano też o najstarszym pokoleniu dąbrowian, w 1975 roku powstał bowiem w Pałacu Klub Seniora. Ponadto w każdą środę dla rencistów i emerytów organizowano przedstawienia sceniczne, muzyczne bądź estradowe²².

Uniwersalny charakter miały występy Teatru Forum, swoistego fenomenu amatorskiej sztuki scenicznej, kierowanego przez Michała Staśkiewicza. Siedziba teatru znajdowała się w piwnicach Pałacu, gdzie widownia mogła pomieścić 200 widzów. W 1979 roku na Ogólnopolskim Festiwalu Teatrów Amatorskich w Skierniewicach zdobył on główną nagrodę Ministra Kultury i Sztuki za spektakl oparty na motywach *Romea i Julii*. Inscenizacje M. Staśkiewicza, wykorzystujące formułę tzw. teatru jednego aktora, również cieszyły się ogromnym powodzeniem. Kontrastem dla nich były widowiska plenerowe, organizowane najczęściej przed Pałacem przy okazji różnych uroczystości państwowych.

²¹ B. Maro, *Krótką historią Pałacu Kultury Zagłębia*, <http://www.palac.art.pl/pl/strona/krotka-historia-palacu-kultury-zaglebia> (dostęp: 10.10.2024); *Dąbrowa Górnicza. Zarys...*, s. 598.

²² B. Maro, *Krótką historią...*; *Dąbrowa Górnicza. Zarys...*, s. 599–600.

Nie sposób pominąć organizowanych corocznie przez kulturalne centrum Dąbrowy Górniczej Barbórkowych Spotkań Teatralnych. Pierwszy raz artyści amatorzy stanęli w szranki w 1974 roku. Gośćmi pałacowej sceny były wtedy: Teatr Poetów Klubu Spółdzielczego w Katowicach, Teatr STG²³ przy Politechnice Śląskiej w Gliwicach, Teatr AKT 69 Zakładów im. Róży Luksemburg w Warszawie, Teatr 77 Socjalistycznego Związku Studentów w Łodzi, Scena Ujęć Naturalnych Klubu Aligator w Opolu oraz wspomniany wcześniej dąbrowski Teatr Forum. W części seminaryjnej wystąpili: Witold Filler, redaktor naczelny miesięcznika „Teatr”, oraz Józef Gruda, dyrektor Teatru Polskiego w Szczecinie. Obecność wskazanych wynikała z faktu, że konfrontacje wzbogacone były dodatkowo seminariami i warsztatami metodycznymi przeznaczonymi dla instruktorów. Towarzyszyły im projekcje filmów oraz spotkania autorskie z krytykami i recenzentami²⁴.

Otwartość tych spotkań potwierdzają epizody związane z tzw. teatrem alternatywnym. Druga połowa lat 50. i związana z nią częściowa odwilż pozwoliła w pewnym stopniu na adaptację zachodnich tradycji reformatorskich. Próbowano zatem przenosić na polską scenę środki wypracowane przez teatr awangardowy, nie pomijając jednocześnie dorobku rodzimego (dramat romantyczny). Forma ta pozwoliła na zburzenie tradycyjnego podejścia do sztuki. Pojawiły się też nowe sposoby wyrazu. Preferowano czarny humor, *pure nonsense*, parodię i absurd. Socrealizm zastąpiono surrealizmem. Chętnie wykorzystywano turpizm, dążąc do szokowania widza czy wywoływania w nim silnych emocji. Unikając zamknięcia i jednorodności, nastawiono się na eksperymenty w poszukiwaniu nowych sposobów wyrażenia treści (swoista fluktuacja form i oryginalności). Prym w tym wiodły teatry studenckie, które dzięki inspiracji awangardowymi tekstami zachodnich dramaturgów wykorzystywały nową technikę gry oraz poetykę. Popularność tej odmiany wynikała też po części z faktu, że tradycyjny teatr dramatyczny oferował coraz mniej, coraz mocniej też oddalając się od artystycznych upodobań krytyków i widzów. W dążeniu do bycia sztuką elitarną zbyt mocno zakorzenił się w dogmatyce teatru rewolucyjnego pierwszych lat XX wieku. Nie nadążał tym samym za implikowanymi przez politykę zmianami, które w bezpośredni sposób inspirowały film, muzykę, literaturę czy wreszcie eksperymentalną formułę teatralną, co też tłumaczyło jej rosnącą popularność²⁵. W Dąbrowie Górniczej prekursorskie

²³ Pierwotnie nosił nazwę Studencki Teatr Gliwice.

²⁴ M. Fert, *Barbórkowe Spotkania Teatralne*, <http://www.palac.art.pl/pl/strona/barborkowe-spotkania-teatralne> (dostęp: 13.10.2024).

²⁵ Szerzej zob. A. Krajewska, *Dramat i teatr absurdu w Polsce*, Poznań 1991; I. Skórzyńska, *Teatry poznańskich studentów (1953–1989)*, Poznań 2002.

realizacje gatunku wystawiły Teatr im. Alberta Tisona ze Żnina²⁶ oraz Teatr Stajnia Pegaza²⁷.

W ramach kulturalnej działalności Pałacu Kultury Zagłębia znalazła się także twórczość filmowa, związana z ruchem Amatorskich Klubów Filmowych (AKF). Aktywność tych klubów rozwijała się od początku lat 50. i trwała do końca lat 80. Stymulantem do powstawania AKF-ów były m.in. relacje łączące amatorów z reżimem komunistycznym. Wnikliwsza obserwacja pozwala jednak dostrzec fakt, że działającym w klubach filmowcom udawało się niejednokrotnie pozostać poza oficjalną sferą kulturowej propagandy. Nie mniej ważne (przede wszystkim dla entuzjastów formuły) było zdemaskowanie arbitralności ocen historii polskiego kina, opierających się na kanonie wykluczającym zjawiska doń niepasujące – w tym przede wszystkim twórczość amatorską²⁸.

AKF Zagłębie, prowadzony przez Edwarda Podolskiego, powstał w 1960 roku i z czasem stał się jednym z najbardziej rozpoznawalnych w regionie. Na jego koncie znalazły się filmy dokumentalne związane z regionem i miastem: *Ludzie Czerwonego Zagłębia* oraz *Dąbrowa – wczoraj, dziś i jutro*. W 1977 roku otrzymał on dyplom uznania z Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego i Wojewódzkiego Ośrodka Kultury w Katowicach za całokształt pracy artystycznej oraz wychowawczej, w tym za prezentację najlepszych filmów na IX Zagłębiowskim Przeglądzie Filmów Amatorskich²⁹. Już rok później, przy okazji kolejnej imprezy ze wskazanego cyklu, te same instytucje wyróżniły go za dziesięcioletnią działalność na rzecz rozwoju i upowszechniania kultury filmowej w województwie katowickim. Lata 80. nie sprzyjały jednak funkcjonowaniu AKF-ów. W 1982 roku powstał jeszcze film *Matnia*, wyróżniony na przeglądzie filmowym w Warszawie. W tym samym roku AKF Zagłębie otrzymał też II nagrodę na XIV Wojewódzkim Przeglądzie Filmów Amatorskich. Epilog działalności nastąpił trzy lata później (25-lecie funkcjonowania) –

²⁶ Jego założycielem, dyrektorem oraz reżyserem był Jerzy Lach – absolwent filologii polskiej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Teatr działał w latach 1986–1998, zdobywając w tym czasie wiele prestiżowych nagród w kraju i za granicą. Szerzej zob. T. Plata, *Awangarda awangardy*, „Dialog” 1996, nr 9, s. 165–171.

²⁷ Teatr zainaugurował swą aktywność w Wojewódzkim Ośrodku Kultury w Elblągu w 1981 roku. Właściwa jego działalność związana była z Gdańskiem. *Spiritus movens* teatru była i jest Ewa Ignaczak, reżyser i animator kulturalny Pomorza. Grupa ma na swoim koncie kilkadziesiąt spektakli, w tym większość nagrodzonych na najważniejszych festiwalach teatru alternatywnego. Szerzej zob. A. Jarzębska, *Parking dla Pegaza*, „Warmia i Mazury” 2001, nr 3, s. 36; B. Świąder, *Bobok, ławka i lenistwo (Teatr Stajnia Pegaza)*, „Scena” 2020, nr 2, s. 10–12.

²⁸ P. Haratyk, *Entuzjaści z AKF-ów – między prywatnością a polityką*, „Kwartalnik Filmowy” (*Kino polskie i polityka*) 2015, nr 92, s. 100–108; zob. też *Kronika AKF*, „Ekran” 1958, nr 10, s. 2.

²⁹ I Zagłębiowski Przegląd Filmów Amatorskich przy współpracy z redakcją „Wiadomości Zagłębia” odbył się w 1969 roku.

jego symbolikę stanowił list dyrektora Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach z gratulacjami za długoletnią i twórczą działalność w środowisku robotniczym³⁰.

Warto przypomnieć, że w 1972 roku pod patronatem AKF Zagłębie, na mocy porozumienia z dyrekcją dąbrowskiego Kina Bajka, powołano Dyskusyjny Klub Filmowy (DKF) Kadr. Projekcje odbywały się w kameralnej sali kinowej Pałacu, a następnie we wspomnianym kinie. Wśród obrazów prezentowanych w trakcie seansów znalazły się najważniejsze dzieła kinematografii, ponadto dzięki współpracy z Filmoteką Polską uzyskano dostęp do archiwalnego zasobu produkcji kinowych. Dąbrowski DKF był także miejscem dyskusji tematycznej oraz spotkań z wybitnymi postaciami świata filmu – aktorami i reżyserami³¹.

Wzrost zainteresowania w latach 70. i 80. XX wieku kulturą ludową Zagłębia, wyrażony licznymi opracowaniami tematycznymi³², korelował z powstawaniem (pod mecenatem Pałacu) licznych estradowych formacji folklorystycznych. Przykładem tych ostatnich jest Zespół Pieśni i Tańca Zagłębianie, utworzony w wyniku połączenia chóru i szkolnych zespołów tanecznych. Jego pierwszymi instruktorkami były Henryka Szymańska i Iwona Sufranowicz. W latach 1969–1971 trzykrotnie zdobył on laur zwycięzcy na Ogólnopolskim Festiwalu Zespołów Amatorskich w Jeleniej Górze.

Prawdziwą chlubą Dąbrowy Górniczej stał się jednak prowadzony przez Pawła Bartscha Zespół Pieśni i Tańca Dąbrowiaczy, należący do ścisłej czołówki studenckich formacji w Polsce. Założony w listopadzie 1973 roku przez wychowanków wspomnianego Zespołu Pieśni i Tańca Zagłębianie oraz studentów i absolwentów filii Politechniki Śląskiej w Gliwicach, mieszczącej się w dąbrowskiej Szttygarce³³, stał się kolejną ikoną miasta. Swój artystyczny debiut miał w czasie juwenaliów,

³⁰ *Kino Studyjne „Kadr” – Pałac Kultury Zagłębia*, http://www.dabrowa.pl/dg_pkz_x_kino-kadr.htm#DG_PKZ%20-%20Kino%20KADR (dostęp: 15.10.2024).

³¹ B. Maro, *Krótką historia...; Dąbrowa Górnicza. Zarys...*, s. 599.

³² Między innymi: J. Bobrowska, *Zagłębiowskie pieśni ludowe*, Katowice 1981; J. Marcinkowa, K. Sobczyńska, W. Byszewska, *Folklor Zagłębia Dąbrowskiego*, Warszawa 1983; *Pieśni ludowe Zagłębia Dąbrowskiego*, red. D.B. Łakowska-Guzy, Katowice 1985; *Podania i opowieści z Zagłębia Dąbrowskiego. Sto lat temu i dzisiaj*, oprac. M. i D. Czubałowie, Katowice 1984.

³³ Gmach, według projektu architekta włoskiego pochodzenia Franciszka Marii Lancii, powstał w latach 1839–1842, stając się siedzibą Zarządu Zachodniego Okręgu Górniczego. Od 1889 roku mieściła się w nim Szkoła Górnicza i Hutnicza, zwana Szttygarką. Budynek został zdewastowany w czasie II wojny światowej, tym niemniej po jej zakończeniu ponownie stał się placówką dydaktyczną. W 1997 roku otwarto w Szttygarce Muzeum Miejskie. Udostępnia ono ekspozycje tematyczne dotyczące historii Zagłębia Dąbrowskiego, archeologii, przyrody i geologii obszaru, etnografii lokalnej i kultur pozaeuropejskich. Szerzej zob. *Katalog zabytków techniki przemysłowej Zagłębia Dąbrowskiego*, red. M. Biernat, Sosnowiec 2012, s. 12.

organizowanych przez filię politechniki w czerwcu 1974 roku. Kolejnym sukcesem było zajęcie II miejsca w I Ogólnopolskim Konkursie Tańców Narodów Radzieckich, będącego częścią dąbrowskiego programu obchodów Dni Kultury Radzieckiej w Polsce³⁴. W 1980 roku dąbrowiaczy wystąpili gościnnie w Nowosybirsku i Moskwie. Rok później zespół odpowiadał za oprawę muzyczną *Tragedii romantycznej*, wystawianej w katowickim Spodku. W przedstawieniach wzięły udział gwiazdy polskiej sceny teatralnej i srebrnego ekranu – Kalina Jędrusik, Daniel Olbrychski, Krzysztof Chamiec, Stanisław Niwiński, Bogusz Bilewski i wielu innych. Spektakl powtórzono dziesięciokrotnie, przy pełnym obłożeniu sali (mieściła 10 tys. osób). Kolejny rok przyniósł *tournee* po Włoszech. W 1983 roku na mocy decyzji Ministerstwa Kultury i Sztuki wytypowano zespół do udziału w Światowym Festiwalu Pokoju, organizowanym na Cyprze. Zachwyt tamtejszej publiczności obrazuje fakt, że dąbrowiakom osobiście pogratulował prezydent państwa – Spiros Kiprianu. Trasa koncertowa objęła następnie Algierię (1984), gdzie uświetniono inaugurację dwudziestolecia istnienia państwa; w tym samym roku odwiedzono też Czechosłowację, Szwajcarię, Francję, Hiszpanię i ponownie Francję. W międzyczasie zespół uczestniczył w IV Międzynarodowym Festiwalu Studenckich Zespołów Folklorystycznych w Katowicach i Sosnowcu. W latach 1985–1986 kolejne zagraniczne wojaże zaprowadziły go do Czechosłowacji, Turcji, Grecji, Austrii, Szwajcarii, Włoch i Hiszpanii. W 1987 roku wystąpił w ramach Światowego Festiwalu Folklorystycznego (CIOFF – International Council of Organizations of Folklore Festivals and Folk Arts) w Belgii i Luksemburgu. Osobiste podziękowania za udział – na ręce Ministra Kultury i Sztuki – przesłał wówczas prezydent Festiwalu w Schoten. W 1988 roku dąbrowiaczy tradycyjnie gościli w Czechosłowacji, a następnie przez dwa tygodnie we Francji (na zaproszenie Towarzystwa France-Pologne). W tym samym roku wzięli jeszcze udział w VIII Międzynarodowym Festiwalu Ludowym Baltika 88, zorganizowanym w Rydze. W lutym 1989 roku, w piętnastą rocznicę powstania, Zespół Pieśni i Tańca Dąbrowiaczy otrzymał szereg nagród, m.in. Dyplom Honorowy Ministra Kultury i Sztuki za upowszechnianie kultury, Dyplom Ministra Edukacji Narodowej oraz Dyplom Uznania Wojewody Katowickiego³⁵.

W czasie instytucjonalnej działalności Pałacu Kultury Zagłębia stosunkowo szybko zaczęła powstawać jego filia w Gołonogu (1961) – pod nazwą Dom Kultury Gołonóg. Inicjatorem jej budowy był Jan Tylc, przewodniczący powołanego w tym celu komitetu społecznego. Powstanie filii miało szczególne znaczenie z racji, że dzielnica pozbawiona była dotąd jakichkolwiek ośrodków kulturalnych. Główne

³⁴ „Trybuna Robotnicza” 1975, nr 89, s. 1–2.

³⁵ J. Chołuj, *Historia zespołu Dąbrowiaczy*, <http://www.dabrowiaczy.pl/historia-zespołu.html> (dostęp: 15.08.2024).

zadanie filii było adekwatne do misji placówki macierzystej. Tym samym pod opieką filii powstały amatorskie zespoły artystyczne, kierowane przez Mirosławę Tylc. Organizowano także liczne wykłady i prelekcje poświęcone zagadnieniom kulturalno-wychowawczym oraz praktycznym z zakresu prawa, agraryzmu, zdrowia etc. Regularnie odbywały się spotkania z literatami i aktorami. Jedną z największych atrakcji były projekcje filmów fabularnych wyświetlane raz w tygodniu przy komplecie widzów. Duża sala widowiskowa Domu Kultury w Gołonogu pozwalała ponadto na występy gościnne. Filię Pałacu odwiedzały: Państwowy Teatr Zagłębia z Sosnowca, Państwowy Teatr Dramatyczny im. Adama Mickiewicza z Częstochowy, Teatr Rozmaitości z Wrocławia i inne³⁶.

W latach 1945–1989 dyrektorami Pałacu Kultury Zagłębia byli: Karol Ścieszka, Józef Szych, Marian Mikuta, Stefan Sojecki, Henryk Stachowicz. W latach 1969–1975 placówką kierował jeden z najbardziej zasłużonych działaczy kulturalnych miasta – Włodzimierz Starościak³⁷, następnie funkcję tę pełnił Ludwik Roch, a po nim Marianna Kuśmirek. W 1989 roku dyrektorem Pałacu został Ryszard Gusnar.

Książka – biblioteka – kultura

Nie sposób zanegować opinii, że jednym z podstawowych instrumentów upowszechniania kultury jest książka. Teza ta przenosi nas w sferę działalności dąbrowskiej księżnicy – Miejskiej Biblioteki Publicznej (MBP) im. Hugona Kołłątaja w Dąbrowie Górniczej³⁸. Jej reaktywacja w lokalu przy ulicy 3 Maja nastąpiła już

³⁶ *Dąbrowa Górnicza. Zarys...*, s. 600–601.

³⁷ Włodzimierz Starościak – animator kultury, historyk. Był twórcą kilkunastu haseł zamieszczonych w *Encyklopedii Dąbrowy Górniczej*. Autor wielu opracowań związanych z historią miasta, m.in.: *Od Dąbrowy do Dąbrowy Górniczej 1755–1916*, Dąbrowa Górnicza 1996; *Z dziejów harcerstwa Dąbrowy Górniczej*, Dąbrowa Górnicza 1996; *Z dziejów sportu i kultury fizycznej w Dąbrowie Górniczej*, Dąbrowa Górnicza 2005; *280 lat historii Dąbrowy Górniczej*, Dąbrowa Górnicza 2006.

³⁸ Historia biblioteki została już opisana w wielu opracowaniach, pomijając te okazjonalne, warto wskazać m.in.: B. Malicki, *55 lat w służbie oświaty 1906–1961*, Dąbrowa Górnicza 1963; *90 lat w służbie oświaty i kultury*, red. K. Kozdroń, D. Szatan, Dąbrowa Górnicza 1996; *Miejska Biblioteka Publiczna w Dąbrowie Górniczej 1906–2001. Zarys dziejów*, oprac. W. Starościak, Dąbrowa Górnicza 2001; *100 lat Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Hugona Kołłątaja w Dąbrowie Górniczej*, oprac. A. Rybak, Dąbrowa Górnicza 2005. Stanowiły one podstawę do opracowania dziejów biblioteki, dlatego też zrezygnowano z umieszczania odsyłaczy w części jej dotyczącej.

w 1945 roku. Placówka stanęła wówczas przed zasadniczym problemem braku księgozbioru. Próbą wyjścia z impasu było podjęcie starań o odzyskanie masowo rozdanych lub wypożyczonych w 1940 roku książek (chciano w ten sposób uratować zasób po wydanym przez niemieckie władze okupacyjne nakazie likwidacji biblioteki). Niestety pozwoliło to na skompletowanie jedynie 668 pozycji. Determinacja bibliotekarzy oraz pojawiające się subwencje zapewniły jednak stały dopływ nowych woluminów, co potwierdza stan z marca 1946 roku, obejmujący już 2100 pozycji. Także kolejne lata przyniosły systematyczny przyrost zarówno księgozbioru, jak i czytelników.

Momentem przełomowym był rok 1958, kiedy MBP przeniosła się do otwartego w tym czasie Pałacu Kultury Zagłębia. Nowe warunki lokalowe oraz usytuowanie siedziby przyczyniły się do zwiększenia zasięgu oddziaływania. Strukturę działów zorganizowano w zgodzie z potencjalnymi oczekiwaniami i potrzebami odbiorców. Funkcjonowała zatem Wypożyczalnia dla Dorosłych, Wypożyczalnia Naukowa oraz ta przeznaczona dla dzieci i młodzieży. Dla zainteresowanych przygotowano także Czytelnię Naukową. Dynamikę rozwoju instytucji jednoznacznie odzwierciedlają liczby. Na początku lat 60. księgozbiór liczył już blisko 45 tys. skatalogowanych pozycji. Prenumerata czasopism przekroczyła zaś 100 tytułów. Systematyczny zakup książek możliwy był dzięki dofinansowaniu pozyskanemu z Wydziału Kultury przy Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Dąbrowie Górniczej oraz Wydziału Kultury przy Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach. Uzupełnienie stanowił budżet własny MBP oraz środki z Funduszu Koła Przyjaciół Biblioteki. Biorąc pod uwagę, że liczba pracowników wynosiła w tym czasie zaledwie 12 osób, z czego trzy pełniły funkcje kierownicze w filiach MBP rozlokowanych w różnych punktach miasta, opracowanie tak pokaźnego zbioru świadczyć może o skali efektywności zaangażowanych.

Rosnące zapotrzebowanie przesądziło o dalszym rozwoju sieci placówek. Do 1975 roku, wraz z macierzystą, było ich siedem. W szybkim czasie liczba ta wzrosła o kolejne dziewięć. Począwszy od 1980 roku, funkcjonowały też kwartalne punkty biblioteczne. Oparte na pracy społecznej nie zdały jednak egzaminu i ostatecznie pod koniec dekadę zostały zlikwidowane. Równolegle zmieniło się funkcjonowanie tradycyjnych filii, czego przyczyną było ich przenoszenie lub likwidacja na skutek złych warunków lokalowych oraz zachodzących zmian administracyjnych (przekładowo uzyskanie praw miejskich przez Sławków w 1984 roku doprowadziło do zamknięcia jednej z nich). Oprócz zadań statutowych związanych z upowszechnianiem czytelnictwa MBP prowadziła też akcje oświatowe. W całym niemal okresie funkcjonowania organizowała liczne spotkania, prelekcje i odczyty. Nie mniej istotna była też organizacja różnorodnych konkursów dla dzieci i młodzieży.

Funkcje kierownicze w Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Hugona Kołłątaja w Dąbrowie Górniczej w latach 1945–1989 pełniły: Krystyna Krajewska, Irena Bur-ska, Henryka Konieczna, Barbara Słabosz i wyznaczona na stanowisko w ostatniej ze wskazanych cezur – Krystyna Kozdroń.

Warto w tym miejscu nadmienić o kulturotwórczej roli powstałego w 1949 roku Klubu Literackiego, utworzonego z inicjatywy Jerzego Lisa, Anny Malewskiej, Anny Zegartowskiej i innych. W ramach jego działalności zorganizowano w Dąbrowie Górniczej setki różnorodnych imprez – spotkań literackich, autorskich, odczytów, koncertów czy wreszcie konkursów. Dzięki staraniom Klubu miasto odwiedziły sławy pióra, znani filolodzy, podróżnicy oraz historycy sztuki. Byli wśród nich m.in.: Maria Dąbrowska, Jarosław Iwaszkiewicz, Władysław Broniewski, Stanisław Strumph-Wojtkiewicz, Magdalena Samozwaniec, Wilhelm Szewczyk, Jan Brzoza, Alina i Czesław Centkiewiczowie, Kazimierz Wyka, Melchior Wańkowicz, Jerzy Waldorff czy Karol Estreicher. Choć nie obyło się bez akcentów politycznych, nie sposób nie docenić roli Klubu Literackiego w życiu kulturalnym miasta³⁹.

Świadectwo historii – muzealnictwo w Dąbrowie Górniczej

Rola i funkcje muzealnictwa mają niezaprzeczalnie wyjątkowy charakter w sferze oddziaływania dydaktycznego, i to nie tylko w odniesieniu do najmłodszych pokoleń. Determinantem jest tu siła autentyzmu przekazu bezpośrednich świadków historii i kultury – wartości umacniających więzi lokalnego środowiska z regionem. Muzeum jest tym samym jednym z najważniejszych w sferze kultury elementów kształcenia. Jego brak w życiu kulturalnym stanowiłby niewątpliwym mankament.

Dąbrowskie tradycje muzealne sięgają końca XIX wieku. Ich początków należy szukać we wspomnianej już Szkole Górniczej i Hutniczej⁴⁰ – posiadającej zbiór minerałów i kolekcję geologiczną. W 1912 roku, dzięki staraniom Oddziału Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w Zagłębiu, powstał plan powołania placówki gromadzącej te eksponaty. Inicjatywa wyszła bezpośrednio od Piotra Przesmyckiego,

³⁹ W. Starościak, *Historia Klubu Literackiego w Dąbrowie Górniczej w latach 1949–1992*, Dąbrowa Górnicza 1995.

⁴⁰ Zob. przyp. 32.

pracownika kopalni Reden, oraz Adama Piwowara, prowadzącego w Zagłębiu Dąbrowskim badania geologiczne, *notabene* późniejszego prezydenta miasta. Ostatecznie Muzeum Geologiczne im. Zygmunta Glogera powstało w salach Resursy⁴¹, której właścicielem było w tym czasie Polskie Towarzystwo Krajoznawcze. Pozy-skiwane zbiory, reprezentatywne dla dewonu, karbonu, permu, triasu, jury, kredy i czwartorzędu, porządkowano, katalogowano i opracowywano pod kierunkiem wzmiankowanych osób. Niemale zasługi w powiększaniu ekspozycji mieli sami uczniowie szkoły, dla których organizowano w tym celu specjalne wycieczki eks-ploracyjne. Po I wojnie światowej, ponownie z inicjatywy A. Piwowara, przy Pań-stwowej Szkole Górniczej i Hutniczej (której nowym patronem został Stanisław Staszic) odtworzono dawne Muzeum Geologiczne w charakterze pracowni. Wy-siłek ten został jednak zmarnowany podczas II wojny światowej, kiedy to zbiór całkowicie niemal utracono. Po zakończeniu wojny placówka wznowiła jednak działalność. Główne zasługi położył tu Edward Ciuk. Dzięki jego wysiłkom nie tylko odbudowano, lecz także powiększono zasób ekspozycji. Wśród zasłużonych dla tego przedsięwzięcia warto wymienić Stanisława Szostaka i Anatola Zielińskiego. W 1966 roku dysponowano już ok. 3 tys. okazów, pochodzących w większości z ob-szaru Zagłębia Śląsko-Dąbrowskiego oraz Dolnośląskiego. Tworzyły one spektrum budowy geologicznej wskazanych zagłębi węglowych. Niezależnie od naukowej wagi zasobu Muzeum miało problemy, często wynikające z koniunkturalnych de-cyzji władz. Przełomem był rok 1987, gdy ostatecznie reaktywowano Muzeum Geo-logiczne – integralną część Zespołu Szkół Zawodowych Sztygarka – pod kuratelą Ministerstwa Gospodarki i Energetyki. Funkcjonowało ono pod nazwą Ośrodek Muzealno-Dydaktyczny. Ekspozycja zlokalizowana w I pawilonie podzielona była na następujące wystawy: *Wstęp do geologii*, *Surowce mineralne Zagłębia Górno-śląskiego*, *Skamieniałości*, *Surowce mineralne Polski*, *Sole kamienne i potasowe*, *Skąły budowlane*, *Minerały i skąły z różnych stron świata*, *Agaty i ametysty*, *Krzemionki opatowskie* oraz *Maszyny i urządzenia górnicze*. Dekadę później powołano do życia Muzeum Miejskie Sztygarka w Dąbrowie Górniczej⁴².

⁴¹ Resursa Obywatelska w Dąbrowie Górniczej powstała w 1895 roku na terenie dawnego szybu wodnego kopalni Reden. Szybko stała się głównym ośrodkiem życia kulturalnego w mieście. W swej stylistyce ceglany pierwotnie budynek nawiązywał do form neorenesansowych. Obecnie mieści się przy ulicy 3 Maja. Szerzej zob. *Budynek Resursy w Dąbrowie Górniczej*, <https://jura.slaskie.travel/culturalheritage/3662/budynek-resursy-w-dabrowie-gorniczej> (dostęp: 30.10.2024).

⁴² Szerzej zob. A. Rybak, A.J. Wójcik, *Zarys dziejów Muzeum Miejskiego „Sztygarka”*, „Ze-szyty Muzeum Miejskiego Sztygarka” 1999, nr 1, s. 5–10; K. Sobota, *Muzeum Miejskie „Sztygarka” w Dąbrowie Górniczej*, „Muzealnictwo” 2007, nr 50, s. 243–253.

* * *

W interesującym nas okresie kultura Dąbrowy Górniczej funkcjonowała w ściśle określonym porządku politycznym, którego fundamentem była dominacja nowego reżimu opartego na importowanej ze wschodu ideologii. W tej zhierarchizowanej rzeczywistości przejawy twórczości – artystycznej, teatralnej, literackiej oraz innych form wyrazu – zostały podporządkowane nadrzędnym celom propagandowym, stając się kluczowym narzędziem w szerzeniu pożądanej przez władzę idei. W jej ramach, szczególnie w początkowym okresie, kultura pełniła funkcję represyjną – siłowo kształtującą świadomość zbiorową społeczeństwa. Z czasem jednak, pomimo tak restrykcyjnych warunków, wydarzenia kulturalne nieśmiało poszukiwały swojego społecznego ładunku emocjonalnego i intelektualnego. Odgrywały tym samym rolę integracyjną oraz edukacyjną, umożliwiając społeczeństwu kontakt z wartościami wyższymi.

Szczególną funkcję w tym aspekcie pełnił Pałac Kultury Zagłębia, monumentalna budowla, której architektoniczny kształt i funkcjonalność były wyrazem socrealistycznej estetyki. Obiekt ten, będący zarówno symbolem władzy, jak i przestrzenią o silnym ładunku tożsamościowym, stał się centralnym punktem życia kulturalnego Dąbrowy Górniczej. Nawet we współczesnej refleksji nad Pałacem podkreśla się jego rolę w kształtowaniu społecznej i kulturalnej spójności miasta.

Podobnie miejskie biblioteki, będące nieodłącznym elementem infrastruktury kulturalnej, skupiały się na propagowaniu literatury zgodnej z oficjalną linią polityczną, a ich działalność była podporządkowana celom wychowawczo-ideologicznym. Jednakże po przełomie 1956 roku, który zainicjował tzw. odwilż polityczną, zaczęły otwierać się na większą różnorodność literacką. Powstała przestrzeń dla pozycji mniej obciążonych ideologią, co było symbolem rozluźnienia cenzuralnych kajdan. Przemiany te sprzyjały rozwojowi pluralizmu myśli, co z kolei wpływało na odbudowę i rewitalizację życia kulturalnego w regionie.

Czas odwilży umożliwił także rozwój artystycznej twórczości w kierunku większej swobody i autentyczności. Proces ten przyniósł większą różnorodność w sztuce teatralnej, która zyskała możliwość wyrażania szerszego wachlarza postaw twórczych, mniej podporządkowanych politycznej narracji.

Integralnym elementem tego procesu była działalność muzealna, odgrywająca fundamentalną rolę w dokumentowaniu tożsamości lokalnej i historii. Muzea i izby pamięci, przechowując ślady przeszłości, w tym pamiątki przemysłowe, pełniły funkcję nie tylko edukacyjną, lecz także pamięciową, stanowiąc pomost między

minionymi a współczesnymi pokoleniami. Zbiory tych placówek koncentrujących się na dokumentowaniu historii regionu, zwłaszcza jego przemysłowego charakteru, były i są nadal istotnym składnikiem budowania świadomości dziedzictwa lokalnego, ułatwiając ponadto zrozumienie dynamiki społeczno-ekonomicznej Dąbrowy Górniczej.

Transformacja ustrojowa po 1989 roku wniosła wiele zmian w działalności kulturotwórczej, przede wszystkim negując jej odgórną polityzację. W niewątpliwie negatywnym sensie sferę tę zastąpiły jednak problemy natury ekonomicznej, których przezwyciężenie ponownie wymagało wielu wysiłków i determinacji, by słowo „kultura” funkcjonowało w zasadnym dla niej wymiarze.

Bibliografia

- Basiński E., *Polska – ZSRR. Kronika faktów i wydarzeń 1944–1971*, Warszawa 1973.
- Bierut B., *O upowszechnienie kultury. Przemówienie prezydenta Rzeczypospolitej Bolesława Bieruta na otwarciu radiostacji we Wrocławiu 16 listopada 1947*, Warszawa 1948.
- Bobrowska J., *Zagłębiowskie pieśni ludowe*, Katowice 1981.
- Boym S., *Paradoksy zunifikowanej kultury. Od baśni Stalina do pudełka z laki pani Mołotow*, tłum. T. Kunz, „Teksty Drugie” 2000, nr 1–2, s. 167–180.
- Budynek Resursy w Dąbrowie Górniczej, <https://jura.slaskie.travel/culturalheritage/3662/budynek-resursy-w-dabrowie-gorniczej> (dostęp: 30.10.2024).
- Chołuj J., *Historia zespołu Dąbrowiaczy*, <http://www.dabrowiaczy.pl/historia-zespołu.html> (dostęp: 15.08.2024).
- Dąbrowa Górnicza: monografia, t. 3: *Dzieje miasta*, cz. 2, red. K. Miroszewski et al., Dąbrowa Górnicza 2019.
- Dąbrowa Górnicza. *Zarys rozwoju miasta*, red. W. Długoborski, Katowice 1976.
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej, Dz.U. z 1944 r. nr 4 poz. 17.
- Dunaeva V., *Badanie kultury w PRL i ZSRR oraz nowe spojrzenie na kulturę w polskiej i rosyjskiej socjologii po przełomie ustrojowym*, „Kultura i Społeczeństwo” 2011, t. 55, nr 2–3, s. 113–129.
- 90 lat w służbie oświaty i kultury*, red. K. Kozdroń, D. Szatan, Dąbrowa Górnicza 1996.
- Dziurok A. et al., *Gomułkowska stabilizacja (1957–1970). Podmuch „odwilży”*, <http://www.polska1918-89.pl/kultura,244.html> (dostęp: 10.10.2024).
- Fert M., *Barbórkowe Spotkania Teatralne*, <http://www.palac.art.pl/pl/strona/barborkowe-spotkania-teatralne> (dostęp: 13.10.2024).
- Fita S., *„Placówka” Bolesława Prusa*, Warszawa 1980.
- Gontarczyk P., *Polska Partia Robotnicza. Droga do władzy (1941–1944)*, Warszawa 2006.
- Haratyk P., *Entuzjaści z AKF-ów – między prywatnością a polityką*, „Kwartalnik Filmowy” 2015, nr 92, s. 100–107, <https://czasopisma.ispan.pl/index.php/kf/article/view/2267/1521> (dostęp: 25.11.2025).
- Jarzębska A., *Parking dla Pegaza*, „Warmia i Mazury” 2001, nr 3, s. 36.

- Kamiński Ł., *Odważni, młodzi ludzie 1944–1989*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2001, nr 3, s. 44–48.
- Katalog zabytków techniki przemysłowej Zagłębia Dąbrowskiego*, red. M. Biernat, Sosnowiec 2012.
- Kino Studyjne „Kadr” – Pałac Kultury Zagłębia, http://www.dabrowa.pl/dg_pkz_x_kino-kadr.htm#DG_PKZ%20-%20Kino%20KADR (dostęp: 15.10.2024).
- Kozłowski C., *Związek Walki Młodych (1943–1948)*, Warszawa 1978.
- Krajewska A., *Dramat i teatr absurdu w Polsce*, Poznań 1991.
- Kronika AKF, „Ekran” 1958, nr 10.
- Malicki B., *55 lat w służbie oświaty 1906–1961*, Dąbrowa Górnicza 1963.
- Marcinkowa J., Sobczyńska K., Byszewska W., *Folklor Zagłębia Dąbrowskiego*, Warszawa 1983.
- Maro B., *Krótką historią Pałacu Kultury Zagłębia*, <http://www.palac.art.pl/pl/strona/krotka-historia-palacu-kultury-zaglebia> (dostęp: 10.10.2024).
- Miejska Biblioteka Publiczna w Dąbrowie Górniczej 1906–2001. *Zarys dziejów*, oprac. W. Starościak, Dąbrowa Górnicza 2001.
- Olejniczak M., *Polsko-radzieckie kontakty kulturalne po II wojnie światowej*, Wrocław 1977.
- Oleś B., *Sylwetki aktorów Zagłębia – Franciszek Wilkoszewski*, <http://dawnadabrowa.pl/?s=Wilkoszewski> (dostęp: 27.10.2024).
- Pieśni ludowe Zagłębia Dąbrowskiego*, red. D.B. Łakowska-Guzy, Katowice 1985.
- Plata T., *Awangarda awangardy*, „Dialog” 1996, nr 9, s. 165–171.
- Podania i opowieści z Zagłębia Dąbrowskiego. Sto lat temu i dzisiaj*, oprac. M i D. Czubałowicz, Katowice 1984.
- Polski ruch młodzieżowy winien czerpać wzory z rewolucyjnych tradycji ZWM. Przemówienie tow. Aleksandra Zawadzkiego wygłoszone na akademii w Dąbrowie Górniczej*. „Trybuna Robotnicza” 1958, nr 9, s. 1–3.
- Rybak A., Wójcik A.J., *Zarys dziejów Muzeum Miejskiego „Sztęgarka”*, „Zeszyty Muzeum Miejskiego Sztęgarka” 1999, nr 1, s. 5–10.
- Skórzyńska I., *Teatry poznańskich studentów (1953–1989)*, Poznań 2002.
- Sobota K., *Muzeum Miejskie „Sztęgarka” w Dąbrowie Górniczej*, „Muzealnictwo” 2007, nr 50, s. 110–122.
- Starościak W., *Historia Klubu Literackiego w Dąbrowie Górniczej w latach 1949–1992*, Dąbrowa Górnicza 1995.
- Starościak W., *Od Dąbrowy do Dąbrowy Górniczej 1755–1916*, Dąbrowa Górnicza 1996.
- Starościak W., *Z dziejów harcerstwa Dąbrowy Górniczej*, Dąbrowa Górnicza 1996.
- Starościak W., *Z dziejów sportu i kultury fizycznej w Dąbrowie Górniczej*, Dąbrowa Górnicza 2005.
- Starościak W., *280 lat historii Dąbrowy Górniczej*, Dąbrowa Górnicza 2006.
- 100 lat Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Hugona Kołłątaja w Dąbrowie Górniczej*, oprac. A. Rybak, Dąbrowa Górnicza 2005.
- Świąder B., *Bobok, ławka i lenistwo (Teatr Stajnia Pegaza)*, „Scena” 2000, nr 2, s. 10–12.
- „Trybuna Robotnicza” 1957, nr 89, s. 1–2.
- Wstęp*, w: A. Mickiewicz, *Wybór Pism*, oprac. Z. Szmydtowa, Warszawa 1952, [b.p.].

Miłosz Skrzypek

Życie kulturalne w Dąbrowie Górniczej w czasach tzw. Polski Ludowej

Streszczenie

W artykule opisano życie kulturalne miasta w okresie przemian politycznych doby PRL-u. Sztuka i kultura służyć miały propagandzie, wyrażając nowe wartości i podporządkowując się ich wymogom. Wpływało to na estetykę form oraz tematykę wydarzeń artystycznych, teatralnych i literackich. Odwilż polityczna przyniosła częściowe rozluźnienie kontroli ideologicznej i większą różnorodność działalności kulturalnej. W Dąbrowie Górniczej zmiana ta umożliwiła realizację inicjatyw bardziej otwartych na współczesne nurty artystyczne. Wpłynęło to bezsprzecznie na większą swobodę twórczą i wzbogacenie lokalnej oferty kulturalnej.

Słowa kluczowe: kultura, Dąbrowa Górnicza, PRL, sztuka, propaganda, teatr, muzealnictwo, biblioteka